

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Een cultuur die verdween: Europese joden in de jaren dertig [Bespreking van: B. Wasserstein (2012) Aan de vooravond: Europese Joden voor de Tweede Wereldoorlog]

Wallet, B.

Publication date

2013

Document Version

Final published version

Published in

Geschiedenis Magazine

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wallet, B. (2013). Een cultuur die verdween: Europese joden in de jaren dertig [Bespreking van: B. Wasserstein (2012) Aan de vooravond: Europese Joden voor de Tweede Wereldoorlog]. *Geschiedenis Magazine*, 48(3), 34-35.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (<https://dare.uva.nl>)

Een cultuur die verdween

Europese joden in de jaren dertig

Is de Europese joodse cultuur verdwenen door de moordpartijen onder het nazi-regime? Historicus Bernard Wasserstein beweert van niet in zijn recent verschenen boek *Aan de vooravond. Europese Joden voor de Tweede Wereldoorlog*. Het is een indrukwekkend monument voor de mensen die in de Sjoa ten onder zijn gegaan, maar de auteur laat er geen misverstand over bestaan: volgens hem was het Europese jodendom al voor de oorlog ten dode opgeschreven. De vraag is of hij wel goed gekeken heeft.

Loefmentsjen werden ze genoemd, joden die schijnbaar van de lucht leefden, geen vaste economische positie hadden en soms zwerfend van plaats tot plaats trokken. Begin 20ste eeuw waren zij een kleine, kleurrijke minderheid onder de Europese joden. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog waren echter vrijwel alle Europese joden loefmentsjen geworden. Hun verhaal is opgetekend in het grootse epos *Aan de vooravond* van Bernard Wasserstein. Het is een gouden greep van Wasserstein om zijn blik te richten op het leven van de Europese joden in de jaren dertig van de 20ste eeuw. Meestal lezen we over uitsluitend het lot van de Duitse joden in deze jaren, hoe zij van stap tot stap werden geboycot, gediscrimineerd en geïsoleerd en uiteindelijk in de concentratie- en vernietigingskampen sinds het eind van de jaren dertig werden vermoord. Wasserstein laat zien dat Duitsland geen geïsoleerd geval was: vrijwel overal in Europa werden de mogelijkheden van joden in de samenleving beperkt door discriminerende maatregelen. Zelfs in landen als Frankrijk en Nederland werd de houding ten aanzien van joodse vluchtelingen steeds afwijzender. Wassersteins boek gaat echter niet zozeer over de politiek van dissimilatie die in veel Europese landen hoogtij voerde. Hij richt zich daarentegen op de Europese joden zelf. Wat was dat voor cultuur die in de Sjoa ten onder ging? Wat waren dat voor mensen die door de nazi's en hun handlangers werden vermoord? En hoe stonden ze er eigenlijk voor aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, hoe vitaal was hun joodse identiteit nu precies?

Collectieve biografie

Wasserstein heeft de gave om pakkend en beeldend te schrijven en voert zijn lezers mee in een bonte wereld van ultra-

➔ Volgens Bernard Wasserstein was het Europese jodendom al voor de Tweede Wereldoorlog in verval geraakt. Tafereel als dit, van een rabbi met een leerling, geschilderd door Isidor Kaufmann (1853-1921), werden door het afnemen van de religiositeit steeds zeldzamer. Particuliere collectie.

orthodoxe rabbijnen, geassimileerde schrijvers, zionistische activisten en joodse socialist en communisten. Hij legt niet alleen de gelaagdheid open van de Europees-joodse wereld, maar laat ook zien hoe die in de loop van de jaren dertig van karakter veranderde. Joodse jongeren, trappelend van ongeduld om mee te doen in de Poolse, Duitse, Sovjet- of Franse samenleving, werden teleurgestelde, pessimistische jongvol-

wassenen. In nauwelijks tien jaar tijd transformeerde de Europees-joodse gemeenschap van vrije, geëngageerde burgers in 'kampvolk', opgesloten in een eigen domein, in eigen wijken, in eigen instellingen. Voordat de oorlog daadwerkelijk uitbrak, zo stelt Wasserstein, was die hele Europees-joodse wereld eigenlijk al geknakt en gebroken. En toen moest het ergste nog komen.

De methode die Wasserstein heeft gekozen, is het best te omschrijven als een collectieve biografie. Al de thema's die hij aansnijdt, krijgen vlees en bloed in de portretten van personen die daarin een belangrijke rol speelden. Via dagboek- en brieffragmenten, gedeelten uit Jiddische liederen en memoires worden levens gereconstrueerd en kruipen we bijna in de huid van de hoofdpersonen. Sommigen, zoals de joodse communist Mosje Zalcman of de vrome *Ostjid* Ben-Tsion Gold, keren in de verschillende hoofdstukken steeds terug. Bijzonder wrang is het laatste hoofdstuk, dat niet meer is dan een sobere lijst met namen van Europese joden en hun lotsbestemmingen. Velen eindigden in Hitlers vernietigingskampen, anderen kwamen in Stalins Goelag om – slechts een klein deel wist de Verenigde Staten of Israël te bereiken.

Jiddisch en Ladino

De centrale stelling van Wasserstein laat zich gemakkelijk samenvatten: het Europese jodendom was in diep verval geraakt en stond op het punt om door assimilatie en politieke druk ten onder te gaan. De auteur somt omstandig de tekenen van verval op: een demografische neergang door de opkomst van gemengde huwelijken en door een geringer geboortecijfer dan andere Europeanen, een teruggang in religiositeit, waarbij rabbijnen met lede ogen moesten aanzien hoe de sjabbat steeds minder in acht werd genomen, en een teloorgang van het Jiddisch en Ladino (Judeo-Spaans). Deze joodse talen spelen naast de biografieën van personen misschien wel de hoofdrol in dit epos. Herhaaldelijk brengt Wasserstein een thema terug tot de positie van het Jiddisch en Ladino. Zo gaat het bij de pers, de literatuur, het theater en de film. Steeds weer constateert Wasserstein dat er sprake is van teruggang: minder kranten, lagere oplages, minder boeken en auteurs, minder toneel en films. In feite heeft Wasserstein de geruchtmakende stelling van

➔ Zonder de oorlog was het Europese jodendom wellicht net als in Amerika weer vitaler geworden. Deze Amerikaanse meisjes vierden in 2009 een bat mitswa. Dat feest markeert het moment waarop een twaalfjarig meisje zelf verantwoordelijk wordt onder de joodse wet. In tegenstelling tot de bar mitswa voor jongens is het een relatief nieuw ritueel, dat overigens ook in Nederland wordt gevierd.

zijn boek *Het einde van een diaspora* (1996), over de ondergang van het naoorlogse Europese jodendom, nu naar verder terug in de geschiedenis getrokken. Alle processen die hij sinds 1945 het Europees-joodse leven zag ondergraven, bespeurt hij nu ook al in de jaren dertig. Ook al was de Tweede Wereldoorlog niet uitgebroken en had de Sjoa niet plaatsgevonden, stelt Wasserstein, dan nog was het Europese jodendom niet aan een snelle teloorgang ontkomen.

Dynamiek

Voor Nederlandse lezers is Wassersteins stelling niet geheel onbekend. De historicus Jaap Meijer betoogde in *Hoge hoeden, lage standaarden* (1969) feitelijk hetzelfde toen hij stelde dat het 'joods gezin hier al was afgelopen voordat de moffen kwamen'. Ook Meijer keek daarbij vooral naar de teloorgang van joods-religieuze en -nationale kenmerken: minder orthodoxie en meer assimilatie met de Europese samenleving. Toch is het de vraag of Wasserstein en Meijer niet te pessimistisch zijn. De jaren dertig waren een periode van cultuurpessimisme en crisisstemming. Dit beïnvloedde ook joodse intellectuelen. Maar moet een historicus daar ook niet doorheen kijken? Was er niet veel meer dynamiek in het leven van de Europese joden? Kwamen er niet nieuwe vormen van joodse identiteit en identiteitsbeleving op? Zo mag het waar zijn dat de positie van het Jiddisch in heel Europa verslechterde, maar ondertussen schreeven tal van joodse schrijvers in de andere Europese talen meesterwerken waarin ook joodse thema's hun weg vonden. Wellicht is een vergelijking met de Verenigde Staten zinnig om joods Europa in de jaren dertig met andere ogen te bezien. Veel van de processen die Wasserstein beschrijft, kende men daar ook – van de teloorgang van het Jiddisch tot maatschappelijke integratie –, maar toch kwam er in de jaren vijftig een krachtige, vitale Amerikaans-joodse gemeenschap uit naar boven. Een dergelijke ontwikkeling is in Europa getorpedeerd door het destructieve beleid van Hitler en tal van andere regeringen, maar wie zegt dat dit hier anders ook niet was gebeurd?

Bart Wallet is als historicus verbonden aan het Instituut voor Cultuur en Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam. Hij publiceerde onder meer *Nieuwe Nederlanders. De integratie van de joden in Nederland 1814-1851*, Bert Bakker, 2007.

Bernard Wasserstein, *Aan de vooravond. Europese Joden voor de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2012) Nieuw Amsterdam Uitgevers, 544 blz., € 44,95.